

<http://ui.ac.ir/en>

Journal of Literary Arts

E-ISSN: 2322-3448

Document Type: Research Paper

Vol. 12, Issue 1, No.30, Spring 2020, pp. 65-84

Received: 25/02/2020 Accepted: 25/03/2020

A Thematic Analysis of the Resistance Elements in Five Novels of the Holy Defense

Zahra Asadi Mafi

Ph. D. Student of Persian Language and Literature, Islamic Azad University, Science and Research Branch, Tehran, Iran
z.asadi.43@yahoo.com

Abdolhossein Farzad *

*Corresponding author: Associate Professor of Persian Language and Literature, Institute of Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran
a.farzad1398@gmail.com

Roqieh Sadrayi

Assistant Professor of Persian Language and Literature, Islamic Azad University, Science and Research Branch, Tehran, Iran
faridesadraie@gmail.com

Amir Ismaeel Azar

Associate Professor of Persian Language and Literature, Islamic Azad University, Science and Research Branch, Tehran, Iran
draza.ir@gmail.com

Abstract

1. Introduction

The themes in war novels are predominantly variant and realistic. For the most part, this idea rises from the unrests brought forth as a result of the war context. The procedures and processes of creating war novels principally abide by the dominant and ruling ideology, religious and belief systems, economic and political conditions of the society, and writers. Following this track, the narrative works representing the beginning phase of the Iran-Iraq war are mainly influenced by the ideology driven from the Islamic Revolution along with public and social inclinations towards the war. At the end of the war, however, a group of the new generation writers, who were acquainted with the world narrative literature, tended to take on realistic approaches in composing novels and creating characters in light of the realities of the war.

In the works opted for the present study, there are some elements including religious identities of fighters, resistance against the enemy, and patriotism that are predominant and governing features of the themes of works such as *Burnt Ground*, *Cold Suran*, *Chess with Resurrection Machine* and *Journey to Heading 270 Degrees*, and the book *Da*. This is because these features are molded in the particular context of war. This research is aimed at investigating the themes of resistance in the selected works considered for the existing research concerning the elements of resistance and its various representations.

2. Data Analysis and Discussion

The most important themes of resistance in the works considered for the present research are as follow:

2.1. The religious identities of the fighters

No war is void of religious motivations. The element of religion is principally used to instigate the fighters amidst the war since the fighters fighting for the country and religion are largely appreciated in religions and their positions are defined to be in heaven. We can also see that the element of religion is significant during the 8-year sacred defense. The sacred defense has been constructed based on the religious ideology. This can be realized in opting for the title for sacred defense literature and Islamic Revolution.

In the novels *Burnt Ground* and *Cold Suran*, the elements of country and its maintenance are in vogue much more than the element of religion although the elements of religion and religious motivations such as martyrdom have found remarkable representations in these two novels. In the novel *Journey to Heading 270 Degrees*, the element of religion has found greater emphasis than the other studied novels in this research. However, in novels *Chess with Resurrection Machine* and the book, *Da* both of the elements are equally taken into account although paying particular heed to the element of religion has a significant place in the underlying strata of this novel.

2.2. The Motivation of Defence and Resistance against the Enemy (Jihad in the Cause of Allah)

The issue of resistance against the enemy and Jihad in the cause of Allah are one of the most important features of war and sacred defense novels in sustainability literature in Iran. This is an important element because the works about the sacred defense take defending the country and martyrdom a divine matter. This explains why the characters of the story have a great desire for sacrifice. The novels *Burnt Ground*, *Chess with Resurrection Machine* and *Journey to Heading 270 Degrees*, and the book *Da* have placed much more emphasis upon resistance against the enemy. This is also construed as a holy affair.

2.3. Exemplifying the Ashura uprising and the culture of martyrdom

The characteristics and personality traits of prophets and Imams in Islam are exemplars and ideals of those Jihadists who have always been on the front for the sake of their beliefs and have remained firm to the end. So, they bestow the other people's self-confidence and assure them to step into the battlefield. Guided by this belief, the writers of sustainability literature, aimed at fighting with the enemy, have endeavored to picture the prophets and Imams in accord with the religious ideals and social changes as the principal element and the ideals of fighters and people's uprising.

This issue makes people much more motivated to be inclined to these exemplars. This very issue is represented in all the literary works chosen for this study, except for the novel *Cold Suran*.

2.4. Patriotism

One of the most significant themes of sustainability in the selected novels of this research and also the sustainability literature in Iran is dedicated to patriotism and nation-loving. In the novel *Burnt Ground*, the people refuse to submit to the enemy; they unite altogether to fight with the enemy. Patriotism is also emphasized in the novel *Cold Suran*. In the book *Da*, the author puts more emphasis on the idea of defending the nation and concerns the separatism in the country that the fighters render it futile by recourse to resistance and sustainability. In the novels *Chess with Resurrection Machine* and *Journey to Heading 270 Degrees*, patriotism and nation-

loving themes are represented in terms of defending the country against the Ba'si enemy of Iraq.

3. Conclusion

Having analyzed the selected works using qualitative content analysis, the findings of the study indicate that fighting and defending the country against the enemy, martyrs, and the culture of martyrdom as well as defending the nation are more predominantly articulated than any other representation of resistance theme.

The themes in the novel *Burnt Ground* are investigated in light of the resistance theme that includes people's bare-hand fighting against the Iraqi forces, guarding and feeling responsible for the martyrs' bloodshed and defending the nation, idealizing and exemplifying the martyrs of Ashura uprising, participating in the funerals of martyrs and the likes. These are amongst the elements that Ahmad Mahmud serves to articulate them in his novel. In the novel *Cold Suran*, Afhami exceeds ordinary limits and depicts the space and events to which less attention has been paid. These events included soldiers' defending the nation, defending the defenseless and innocent people, and standing against the spies and oppositional political parties in the western part of the country.

The novels, *Chess with Resurrection Machine* and *Journey to Heading 270 Degrees* put much more emphasis upon the religious identities of fighters and martyrdom, defending the nation, being killed for maintaining the religious and national values in light of sustainability theme. The analysis of the representation of the resistance theme in these novels indicates that the war is construed as a cardinal destructive factor leading the country towards drawbacks. This is whilst resistance shown to increase self-esteem and the resistance motivations in people. The book *Da* largely addresses all the elements of resistance such as the sanctification of martyrdom, defending the nation and insulating it from being separated, jihad in the cause of Allah, and fighters' religious identities.

Keywords: Resistance literature, sacred defense novels, themes, themes of resistance.

References

- *The Holy Quran*. Ayatollah Makarem Shirazi (trans.).
- Afhami, J. (2011). *Cold Suran*. 2nd ed. Tehran: Sureh Mehr.
- Aghakhani Bizhani, M., Sadeghi, I. & Safari, J. (2014). An analysis of some components of resistance in the works of resistance Poets. *Journal of Resistance Literature*, 5 (10), 1-20.
- Ahmadzadeh, H. (1396). *Chess with Resurrection Machine*. 26th ed. Tehran: Sureh Mehr.
- Amid Zanjani, A. A. (1365). *Home and Land and Its Legal Works from the perspective of Islamic Jurisprudence*. Elsewhere: Islamic Culture Publication Office.
- Amiri Khorasani, A. & Akhshen, Q. (2012). Religious temples in holy defense poetry. *Journal of Resistance Literature*. 4 (7), 58-58.
- Amiri Khorasani, A. & Hassanpour, A. (2010). Resistance components in the characters of the Holy Defense Novel. *Journal of Resistance Literature*. 1 (2), 44-31.
- Amiri Khorasani, A. & Hedayati, F. (2014). Resistance literature, definitions, and limits. *Journal of Resistance Literature*. 6 (10), 23-41.
- Bagheri, Kh., Sajadieh, N. & Tavassoli, T. (2011). *Research Approaches and Methods in*

Philosophy of Education. 1st ed. Tehran: Institute for Cultural and Social Studies.

- Dad, S. (2004). *Dictionary of Literary Terms*. 5th ed. Tehran: Morvarid.
- Dehghan, A. (2014). *Journey to Heading 270 Degrees*. 19th ed. Tehran: SurehMehr.
- Durkheim, E. (1396). *The Basic Forms of Religious Life*, Bagher Parham (trans.), 6th ed. Tehran: The Center.
- Hajari, H. (2008). *The vision of Islamic Revolution Literature*. By the efforts of Hossein Bayat and Mohsen Hosseini. Tehran: Voice and Audio Research Center.
- Hosseini, S. Z. (2008). *Da*. 131st print. Tehran: Sureh Mehr.
- Ismaili, R. (2011). *From resistance to Flight*. 2nd ed., Tehran: Revayate Fath.
- Mahmoud, A. (2012). *Burnt Ground*. 9th ed. Tehran: Moin.
- Makarem Shirazi, N. et al. (1989). *Sample Interpretation*. 6th ed., Vol. 13. Tehran: Darulketab Islamiyah.
- Mir Hosseini, S. M., Morteza Ghasemi, H. & Shavrani, M. (2011). *Resistance and Endurance in the Qur'an*. Journal of Resistance Literature. 2 (3, 4), 589-610.
- Mir Sadeghi, J. (2011). *Fiction*. Tehran: Farvardin.
- Mohadassadi Khorasani, Z. (2009). *Religious Poetry and the Impact of the Islamic Revolution on It*. 1st ed. Tehran: Ashura Cultural Complex.
- Rostami, P. (2003). *The Influence of Martyrs' Culture on Preserving Religion and Religious Values*. Tehran: Martyr Revolution Foundation Research Publications.
- Sadeghi Fasaei, S. & Erfanmanesh, I. (2015). Methodological foundations of documentary research in the social sciences. *Journal of Culture Strategy*. (29), 91-61.
- Sangari, M. (2006). *A Review of the Holy Defense Literature*. 2nd ed. Tehran: Palizan.
- ----- (2010). *Understanding Holy Defense Literature*. Tehran: Sarir.
- Scholes, R. (2004). *An Introduction to Structuralism in Literature*. Farzaneh Taheri (trans.). Tehran: Agah.
- Sharifpour, E. & Torabi, A. (2015). Patriotism in Holy Defense poetry. *Journal of Resistance Literature*, 7(13), 189-159.
- Tabatabai, S. M. H. (1366). *Interpretation of al-Mizan*. Seyyed Mohammad Bagher Mousavi (trans.), Volume 14. Tehran: Islamic Publications Office.
- Torabi, Z. (2005). *The Glorious of Poppy Flower*. 1st ed. Qom: Sama'-e Qalam.
- Younesi, E. (2009). *The Art of Storytelling*. 10th ed. Tehran: Negah.
- Zanjani, A. A. (1996). *Factors and Roots of the War Phenomenon*. Vol. 3. Tehran: Foundation of Preservation of Works and Dissemination of Values of Holy Defense.

فنون ادبی

نوع مقاله: پژوهشی

سال دوازدهم، شماره ۱ (پیاپی ۳۰) بهار ۱۳۹۹، ص ۶۵-۸۴

تاریخ وصول: ۱۳۹۸/۱۲/۶ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱/۶

تحلیل عنصر درون‌مایه در پنج اثر دفاع مقدس با تکیه بر مؤلفه‌های پایداری

زهرا اسدی مافی، دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران

z.asadi.43@yahoo.com

عبدالحسین فرزاد*، دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

a.frzad1398@gmail.com

رقیه صدرایی، استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران

faridesadraie@gmail.com

امیراسماعیل آذر، دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران

draza.ir@gmail.com

چکیده

نمودهای پایداری از مهم‌ترین بن‌مایه‌های رمان‌های ادبیات جنگ و دفاع مقدس شمرده می‌شود. در رمان‌های شطرنج با ماشین قیامت، زمین سوخته، سوران سرد، سفر به گرای ۲۷۰ درجه و کتاب د، از مهم‌ترین آثار ادبی در زمینه پایداری و جنگ، این بن‌مایه‌ها نمودی چشمگیری دارد. در این آثار به درون‌مایه‌های مربوط به موضوع پایداری توجه شده است که در این پژوهش به مهم‌ترین این مباحث در آثار مذکور پرداخته می‌شود. مهم‌ترین درون‌مایه‌های پایداری در رمان‌های منتخب عبارت‌اند از: هویت دینی رزمندگان و مبارزان، انگیزه دفاع و پایداری در برابر دشمن، الگوگیری از اسوه‌های مذهبی و قیام عاشورا، وطن‌دوستی و میهن‌پرستی. پس از تحلیل آثار منتخب پژوهش و مطالعه منابع گوناگون تخصصی در حوزه پایداری، یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که به دلیل فضای جنگ و برهم‌خوردن تعادل اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی زندگی شخصیت‌های آثار منتخب، تحول درون‌مایه‌ها دیده می‌شود. درون‌مایه‌های پایداری در هر پنج اثر مشهود است و در رمان زمین سوخته و کتاب د، موضوع قیام عاشورا، تقدس شهید و وطن‌پرستی، در سوران سرد، مسئله وطن‌دوستی و در رمان‌های شطرنج با ماشین قیامت، سفر به گرای ۲۷۰ درجه بر هویت دینی رزمندگان و بحث شهادت تأکید بیشتری شده است.

کلید واژه‌ها: ادبیات پایداری، رمان‌های دفاع مقدس، درون‌مایه، درون‌مایه‌های پایداری.

۱- مقدمه

ادبیات پایداری ضمن نشان‌دادن رشادت‌ها، شجاعت و پامردی ملتی در مقابل هرگونه تجاوز بشری، جنگ و پیامدهای آن را با تمام ویژگی‌هایش به مخاطب نشان می‌دهد؛ بنابراین «ادبیات پایداری به مسئله جنگ و ستیز سربازان در جبهه‌های

* مسؤل مکاتبات

نبرد، خرابی، ویرانی‌های ناشی از جنگ و کشتار مردم پشت جبهه می‌پردازد» (سنگری، ۱۳۸۹: ۵۰). درون‌مایه‌ها در رمان‌های جنگ به دلیل ناآرامی‌های فضا و محیط جنگ، بسیار واقع‌گرا و متفاوت است. اصولاً روند خلق رمان‌های جنگ تابع نگرش‌های مذهبی-عقیدتی و شرایط اقتصادی و سیاسی حاکم بر جامعه و نویسندگان است. آثار روایی آغاز جنگ ایران و عراق تحت تأثیر ایدئولوژی برگرفته از انقلاب و رویکردهای مردم و جامعه نسبت به جنگ بوده‌اند. کلی‌گویی و بیان رمانتیک از عوارض این امر محسوب می‌شوند که بیشتر در نیمه اول دوران جنگ نمود دارد. در پایان جنگ برخی از جوانان آشنا به ادبیات روایی جهان، نگرشی واقع‌گرا به نگارش رمان و خلق شخصیت‌های نزدیک به واقعیت مربوط به پدیده جنگ پیدا کردند. در رمان‌های پژوهش‌شده، هویت دینی رزمندگان، پایداری در برابر دشمن، وطن‌پرستی و دفاع از آن در مقابل دشمن و... ویژگی حاکم و غالب در درون‌مایه‌های آثاری چون *زمین سوخته*، *سوران سرد*، *شطرنج با ماشین قیامت*، *سفر به گرای ۲۷۰* درجه و *کتاب د* هستند؛ زیرا این ویژگی‌ها در افراد تحت تأثیر شرایط خاص دوران جبهه شکل گرفته است. این پژوهش که به بررسی درون‌مایه‌های پایداری در آثار منتخب پژوهش اختصاص دارد، درصدد بررسی و تحلیل این آثار با استناد به عناصر پایداری و پرداختن به نمودهای آن است.

۱-۱. روش پژوهش

روش پژوهش حاضر، از نظر هدف، بنیادی و از حیث گردآوری داده‌ها، توصیفی - اسنادی و با روش تحلیل محتوای کیفی انجام شده است؛ پژوهشگر داده‌های پژوهشی خود را درباره بررسی و تحلیل عناصر داستانی و تحلیل درون‌مایه‌های پایداری، اجتماعی و روان‌شناختی در رمان‌های منتخب پژوهش براساس رویکرد تحلیل درون‌مایه‌های پایداری از بین منابع و اسناد جمع‌آوری کرده است. روش اسنادی، یعنی تحلیل آن‌دسته از اسنادی که شامل اطلاعات درباره پدیده‌های مطالعه‌شونده هست و نیازمند جستجویی توصیفی و تحلیلی است. در روش اسنادی، پژوهشگر تلاش می‌کند تا با استفاده نظام‌مند و منظم از داده‌های اسنادی به کشف، استخراج، طبقه‌بندی و ارزیابی مطالب مرتبط با موضوع پژوهش خود بپردازد (← صادقی فسایی و عرفان‌منش، ۱۳۹۴: ۶۹ و باقری و همکاران، ۱۳۹۰: ۴۲). این امر سبب می‌شود قابلیت اجرایی‌کردن پژوهش و کارکردهای عملی آن افزایش یابد. مهم‌ترین مراحل انجام این پژوهش به شرح زیر است:

الف) در گام نخست، موضوع مدنظر با اهداف، سؤالات منطقی و علمی انتخاب شده است.

ب) در گام دوم، با بررسی ادبیات، منابع و اسناد مرتبط با موضوع پژوهش، مؤلفه‌های متناسب با تحلیل درون‌مایه‌های پایداری در رمان‌های نامبرده از بین منابع و اسناد جمع‌آوری و شناسایی شد.

ج) در گام سوم، مطالعه منابع نیازمند وحدت‌الگویی است که سبب اتصال فکری پژوهشگر به رهیافت‌های نظری معین و باعث جهت‌دادن به مسیر مطالعه و انجام پژوهش می‌شود؛ بنابراین با اتخاذ رویکرد پژوهش کیفی، ویژگی‌ها و مقوله‌های مربوط به تحلیل درون‌مایه‌های پایداری در ۵ رمان منتخب استخراج شده است. ملاک‌ها و عنصرهای این تحلیل، مؤلفه‌های پایداری از جمله هویت دینی رزمندگان، پایداری در برابر دشمن، الگوگیری از قیام عاشورا، وطن‌دوستی و میهن‌پرستی است. تحلیل محتوای کیفی به فراسویی از کلمات یا محتوای عینی متون می‌رود و تم‌ها یا الگوهای را که آشکار یا پنهان هستند به صورت محتوای آشکار می‌آزماید (← ایمان، ۱۳۸۸: ۱۷۵).

د) در گام چهارم، با ادغام و تلفیق مقوله‌های مشابه، مؤلفه‌های مناسب تحلیل، استنتاج و مفهوم‌سازی شده است.

۲-۱. پیشینه پژوهش

با توجه به بررسی‌ها و جستجوهای کتابخانه‌ای در مجلات و سایت‌های معتبر علمی تاکنون مطالعات زیر انجام گرفته است: «جلوه‌های ترس و اضطراب در رمان *زمین سوخته*» آقاخانی بیژنی (۱۳۹۶)؛ همچنین مقاله‌هایی چون «نبود نقش فرستنده از نقش‌های الگوی کنشی گرماس در چهار رمان دفاع مقدس (ارمیاء، سفر به گرای ۲۷۰ درجه، دوشنبه‌های آبی ماه و

گنجشک‌ها بهشت را می‌فهمند» از امیری خراسانی و حسن پور (۱۳۹۰)، «بررسی تحلیل و نقد سبک‌شناسانه‌ی خاطره‌نگاشته‌ی دا» از ایروانی و نیکوبخت (۱۳۹۵)؛ «بررسی و مقایسه پروتوتایپ در رمان‌های «زمین سوخته» و «زمستان ۶۲» از وهابی‌دریاکناری، عطرفی و فقیهی (۱۳۹۶).

پژوهش‌های انجام‌شده گویای آن است که تاکنون در خصوص بحث درون‌مایه‌های پایداری در حوزه آثار داستانی جنگ و دفاع مقدس پژوهشی مستقل انجام نگرفته است. نوآوری این پژوهش نسبت به سایر پژوهش‌های انجام‌شده، بررسی و تحلیل درون‌مایه‌های پایداری ادبیات جنگ و دفاع مقدس در آثار منتخب این پژوهش است. این پژوهش به شیوه کتابخانه‌ای و تحلیل محتوای کیفی انجام شده است.

۲- بحث و بررسی

۲-۱. تعریف عنصر درون‌مایه

در هر اثر داستانی، عناصری هست که قرارگرفتن آنها در کنار هم سبب آفرینش یک اثر واحد می‌شود. این عناصر عبارت‌اند از: شخصیت‌ها، فضا، پیرنگ، موضوع، توصیف، گفتگو، زمان و مکان، زاویه دید و درون‌مایه. هراندازه این عناصر بهتر در کنار هم قرار بگیرند و پیوند محکم‌تری میان آنها برقرار شود، اثر نهایی از ارزش بیشتری برخوردار خواهد بود. در داستان این وظیفه مهم، یعنی هماهنگ کردن اجزای داستان، برعهده عنصر درون‌مایه است. در واقع، درون‌مایه، دیگر عناصر داستانی را انتخاب می‌کند و میان آنها هماهنگی ایجاد می‌کند. درون‌مایه، فکر و اندیشه حاکم بر داستان است و جهت فکری و ادراکی نویسنده را نشان می‌دهد و ضرورتاً پیام داستانی است. پیام، عنصر مشخص اخلاقی است، جنبه‌ای مثبت و آموزنده دارد؛ ولی درون‌مایه، ممکن است از این کیفیت برخوردار باشد یا نباشد (← یونسی، ۱۳۸۸: ۳۱ و داد، ۱۳۸۳: ۱۳۱).

درون‌مایه در آثار داستانی اهمیت ویژه‌ای دارد. درون‌مایه هماهنگ‌کننده سایر عناصر داستان است؛ زیرا «مضمون یا تم، فکر اصلی و مسلط هر اثر ادبی است» (میرصادقی، ۱۳۹۰: ۱۷۶). تشخیص درون‌مایه در یک رمان پیچیده است. نویسندگان غالباً ترجیح می‌دهند درون‌مایه را واضح به خواننده تحمیل نکنند و خواننده باید با خواندن داستان، درون‌مایه را درک کند، گاهی اندیشه مسلط بر داستان، در قالب سخنان شخصیت‌های داستان (به‌ویژه شخصیت اصلی) نقل می‌شود. درون‌مایه معمولاً شاهد خوبی برای یافتن معنای رمان به شمار می‌رود (← اسکولز، ۱۳۸۳: ۲۲).

۲-۲. ادبیات جنگ و پایداری

پرداختن به جنگ و تبعات اجتماعی، انسانی، سیاسی، اقتصادی آن راه‌های تازه‌ای را پیش پای نویسندگان قرار داد و بسیاری از آنها به جنگ و پیامدهای آن بی‌اعتنا نماندند. یکی از شاخه‌های ادبیات داستانی، ادبیات جنگ و پایداری است که تاریخچه‌ای به درازی عمر بشر دارد. هیچ ملتی نیست که در طول تاریخ خود شاهد پدیده جنگ نباشد و به تبع آن نویسندگان و شاعران سرزمین به بازتاب آن در آثار خود پرداخته‌اند.

دامنه اصطلاح ادبیات داستانی جنگ، بسیار گسترده است و همه جوانب و عوارض ناشی از جنگ را دربرمی‌گیرد. ادبیات جنگ، «ادبیاتی است که در جنگ و پیامدهای آن خلق می‌شود و شامل ادبیات طرفین جنگ می‌شود؛ یعنی مهاجم و مدافع، خواص و عوام ادبیات فاخر آفرینندگان آثار ادبی و ادبیات مردم عادی» (سنگری، ۱۳۸۹: ۱۱۷). با بررسی زمینه‌ای وقوع جنگ، مناسبات سیاسی منجر به جنگ یا ترک مخاصمه، تسلیم یک طرف، پیروزی، شجاعت و یا خیانت طرف دیگر را بررسی کند. همچنین داستانی که بیان‌کننده روابط عاشقانه در زمان جنگ باشد، اشاره به لهجه، اقلیم، مکان و هر آنچه در زمان جنگ نوشته باشد و اشاره‌ای به جنگ کند، ادبیات داستانی جنگ محسوب می‌شود. به‌طورکلی آنچه باعث می‌شود یک داستان اثر جنگی نامیده شود، روح حاکم بر داستان است. اگر در داستان پایداری، مقاومت و دفاع در حاشیه قرار گرفته، نویسنده کمتر به تأثیر

و تأثر این مفاهیم در تحول شخصیت‌ها و وقوع حوادث پرداخته باشد، آنگاه نمی‌توان چنین داستانی را در زمره داستان‌های جنگی برشمرد (← زنجانی، ۱۳۷۵: ۴۹). این گونه ادبیات درباره شجاعت و پایداری ملتی یا درباره فرومایگی و پستی ملتی دیگر است. نگاهی به تاریخ کشورها نشان می‌دهد روزگاران بسیار دور کشورها درگیر جنگ بوده‌اند و پدیدآمدن حماسه‌ها و اسطوره‌ها که جنگ، بن‌مایه اصلی مضامین آنهاست، دلیل بر صدق این مطلب است. اصولاً شرایط بقای جوامع انسانی، به‌خصوص قبل از اینکه قوانین بر زندگی انسان‌ها حاکم شود، جنگ بوده است. اصولاً شکل‌گیری جامعه‌ها و مقاطع مهم تاریخی آنها و تحولات سیاسی، اقتصادی و ادبی، بیشتر از همین رهگذر شکل گرفته است (← سنگری، ۱۳۸۹: ۴۹).

۳-۲. تحلیل درون‌مایه‌های پایداری در آثار منتخب پژوهش

۱-۳-۲. هویت دینی مبارزان و رزمندگان

هر جنگی خالی از انگیزه دینی نیست و اصولاً برای تهییج رزمندگان و سپاهیان در هنگام وقوع جنگ، از عنصر دین بهره می‌گیرند؛ زیرا در ادیان، مبارز راه وطن و دین بسیار ستایش شده و جایگاه او نیز بهشت برین دانسته شده است. براساس همین اندیشه است که در تمامی جنگ‌ها می‌توان ردپای عنصر دین و اندیشه‌های دینی را جستجو کرد. در طول هشت سال دفاع مقدس نیز عنصر دین پررنگ است و دفاع مقدس بر اساس ایدئولوژی دینی شکل گرفته است (← همان: ۲). این موضوع را می‌توان در انتخاب نام ادبیات دفاع مقدس و انقلاب اسلامی مشاهده کرد. در ادبیات دفاع مقدس با مفهومی خاص سروکار داریم که خود از دو عنصر «دفاع» و «مقدس» تشکیل شده است؛ بنابراین دفاع مقدس در ادامه آزادی‌خواهی اسلامی و تحول بزرگ انقلاب در ایران سر برمی‌آورد (← امیری خراسانی و هدایتی، ۱۳۹۳: ۲۵)؛ زیرا این موضوع بیان‌کننده چند نکته است؛ یکی آنکه در مقابل تهاجم نیروهای بعثی عراق، به دفاع و پایداری پرداخته‌ایم و دیگر آنکه دفاع ما بر باورها، اعتقادات و ارزش‌های دینی و به‌ویژه شیعی مبتنی بوده است که این موضوع را می‌توان در فرهنگ هشت سال دفاع مقدس و در شعارهای درون جبهه، نام عملیات، رمزهای عملیات، رمز شب و... که ریشه در باورهای اسلامی دارد مشاهده کرد. همچنین در تعاریف ادبیات پایداری دفاع مقدس بر موضوع هویت دینی اشاره مستقیم شده است: «ادبیات دفاع مقدس به ادبیاتی اطلاق می‌شود که درباره مقاومت و ایستادگی و دفاع مبتنی بر ارزش‌های دینی و الهی است» (سنگری، ۱۳۸۹: ۲). نکته دیگر وجوه قداست دفاع مقدس است که در ریشه جهادی آن نهفته است و ادبیات آن بر محور مفهوم جهاد و شهادت شکل گرفته است که قهرمانان آن در شرایط رویارویی با دشمن به‌جای فرار از جنگ و ترس از مردن و همچنین بدون انگیزه‌های مادی برای رسیدن به شهادت در راه آزادی وطن - که با انگیزه‌های الهی شکل گرفته است - از دیگران پیشی می‌گیرد. باتوجه به موارد مطرح شده، می‌توان عناصر زیر را برای ادبیات دفاع مقدس در نظر گرفت که در آن بر مسئله هویت دینی رزمندگان اشاره کرده است:

الف) قهرمان این ادبیات با انگیزه دفاع و در آرزوی شهادت می‌جنگد.

ب) قداست این دفاع در تفکر جهادی و شیعی ریشه دارد.

ج) ساختار مفهومی این ادبیات بین دو محور واقعه عاشورا و الگوهای آن تا رسیدن به حکومت جهانی مهدوی موعود واقع شده است (← امیری خراسانی و هدایتی، ۱۳۹۳: ۳۹).

در رمان‌های دفاع مقدس نیز بیشتر به تبع ماهیت انقلاب اسلامی و استکبارستیزی، مبارزه در راه حفظ دین مطرح شده است؛ به همین دلیل است که در طول هشت سال دفاع مقدس، مهم‌ترین عنصر پیوند لایه‌های مختلف مردم در مبارزه با دشمن، هویت دینی بوده است (← هاجری، ۱۳۸۷: ۳۸۹). علاوه بر دین، عنصر وطن نیز عامل مهمی در وحدت میان رزمندگان جبهه‌های نبرد بوده است؛ به‌طوری‌که رفته‌رفته در آثار دفاع مقدس و کلاً آثار مربوط به جنگ در ادبیات معاصر ایران و به‌ویژه رمان‌ها، عنصر وطن نیز همچون عنصر دین بسیار پررنگ است. در رمان‌های زمین سوخته و سوران سرد، عنصر وطن و حفظ آن بیش از عنصر

دین مطرح است؛ اگرچه عنصر دین و انگیزه‌های دینی مانند بحث شهادت در این دو رمان نمودی بارز دارد؛ اما عنصر غالب دفاع از وطن است. در رمان *سفر به گرای ۲۷۰* درجه عنصر دین و تقدس آن در این رمان بیش از سایر رمان‌های منتخب این پژوهش مطرح شده است و در رمان *شطرنج با ماشین قیامت* و کتاب «دا» به هر دو عنصر تقریباً به‌طور یکسان توجه شده است؛ هرچند که توجه به عنصر دین از اهمیت خاصی در لایه‌های زیرین این رمان برخوردار است. با توجه به تحلیل‌های فوق می‌توان گفت رمان‌های دفاع مقدّس و جنگ در ادبیات معاصر ایران، تلفیقی از بن‌مایه‌های دینی و ملی هستند؛ زیرا در این رمان‌ها «طرح اسطوره‌ها و چهره‌های ملی و احساس رقیق وطن‌گرایی بی‌آنکه به مرزهای ملیت‌پرستی نزدیک شود؛ همراه با باورهای دینی به‌ویژه شیعی حضوری جدی و ملموس دارد» (سنگری، ۱۳۸۵: ۲۲).

هویت دینی رزمندگان، یکی از نکته‌های بارز در رمان‌های منتخب این پژوهش است؛ به همین دلیل در این پژوهش بر این عنصر و تحلیل آن در رمان‌های منتخب تأکید کرده‌ایم. یکی از بن‌مایه‌های اصلی برای وحدت در برابر هجوم دشمن یا مبارزه با استبدادهای داخلی، بهره‌گیری از تاریخ، فرهنگ و دین آن ملت است و از آنجاکه در کشور ما هر سه عنصر سابقه‌ای طولانی دارند، وحدت میان رزمندگان بسیار آسان و جدی شکل گرفته که در آثار داستانی نیز نمایش داده شده است؛ بنابراین رزمندگان در سایه ارزش‌های دینی همچون فرهنگ شیعی، حادثه عاشورا، فرهنگ قرآنی و... با دشمن می‌جنگد و عملش ادامه‌بخش بیداری و حرکت انقلابی است (← امیری خراسانی و حسن‌پور، ۱۳۸۹: ۳۴-۳۵). این مهم در رمان‌های منتخب در این پژوهش نیز بازتاب داده شده است که به نمونه‌هایی از آنها اشاره می‌کنیم: «باران: نمی‌ذاریم خون شهدایمان پامال بشه. این وظیفه همه است. باید تا آخرین قطره خونمان بجنگیم» (محمود، ۱۳۹۱: ۱۷۹).

عنصر دین سبب شده است تا رزمندگان برادرانه و عاشقانه در راه خدا و دفاع از ارزش‌های دینی و ملی در مقابل دشمن بجنگند. این مسئله در رمان *سفر به گرای ۲۷۰* درجه نیز در رابطه ناصر با علی وجود دارد: «علی برمی‌گردد طرفم و چشم می‌دوزد تو چشم‌هایم. می‌مانم او بیاید در آغوشم بگیرد، عینهو کودکی هستم که احتیاج به نوازش دارد، سرم را تکیه می‌دهم به شانه‌اش» (دهقان، ۱۳۹۳: ۲۰). این مسئله، یعنی دوستی و برادری در دفاع مقدّس در این رمان و این بار در رابطه دانیال با علی از آغاز سفر تا شهادت علی و اسارت دانیال وجود دارد. اگرچه آغاز سفر به بهانه کسب گزارش از کردستان بوده است؛ ولی با شروع جنگ تداوم می‌یابد. پس دفاع از ارزش‌ها از بن‌مایه‌های اصلی رمان‌های دفاع مقدّس و ادبیات پایداری معاصر ایران است. در رمان *سفر به گرای ۲۷۰* درجه علاوه بر دفاع، شاهد صحنه‌های ویرانگر جنگ نیز هستیم که رزمندگان سعی می‌کنند تا با تکیه بر عنصر دین، روحیه جنگاوری خود را حفظ در مبارزه با دشمن حفظ کنند (همان: ۱۷۸).

در رمان *شطرنج با ماشین قیامت* نیز شاهد جنبه‌های دینی به‌صورت مستقیم هستیم که شخصیت موسی و راوی به آن اشاره می‌کنند. در این رمان حادثه عاشورا و آیات الهی سبب پیوند قلب‌های رزمندگان می‌شود و همین نکته بر اهمیت دینی دفاع مقدّس تأکید ویژه دارد که در زیر به نمونه‌های آن اشاره می‌کنیم. موسی وقتی می‌خواهد به زبان رمزی با دیگران رزمندگان سخن بگوید با نوحه و آیات الهی که بر دفاع و شهادت تأکید دارد، صحبت می‌کند تا بدین طریق دشمن نتواند صحبت‌هایشان را تحلیل کند و رمزها لو بروند: «یک نوحه، خدایا! یک نوحه به یادم بیار! یه جمله دیگه! یه جمله دیگه! و آیه قرآن بر زبانم جاری شد: و ما رمیت اذ رمیت و لکن الله رمی و شاسی را قطع کردم» (احمدزاده، ۱۳۹۶: ۲۹۴). همین موضوع را در صفحه ۱۹۶ و ۲۹۷ این رمان نیز می‌توانیم مشاهده کنیم. با توجه به استفاده از آیات قرآنی برای مکالمات بیسیم‌چی‌ها و نیز سینه‌زنی و نوحه‌خوانی برای امام حسین^(ع) و مبارزه با دشمن مهاجم نشان می‌دهد دفاع مقدّس و نبرد رزمندگان ایرانی از هویت دینی برخوردار بوده و احمدزاده در این رمان به‌خوبی این واقعیت و موضوع را نشان داده است.

در کتاب *د*، هویت دینی رزمندگان در جبهه‌ها را می‌توان علاوه بر خدا باوری، در انجام دستورات و احکام دینی نیز مشاهده کرد. نمازخواندن در جبهه‌ها از جمله مواردی است که نشان می‌دهد دفاع مقدّس بر پایه بن‌مایه و ایدئولوژی دینی بنا

نهاده شده است. این موضوع را در رفتار پدر زهرا و از زبان هم‌زمانش مشاهده می‌کنیم. نویسنده نیز با به کار بردن واژگانی چون «نماز»، «سجاده» و «نوار قرآن» بر همین موضوع تأکید می‌کند: «زیر آتش توپ و تانک نمازش را می‌خوند... بعد چیزی به طرفم گرفت. سجادهٔ مخملی و جعبهٔ نوارهای قرآن و ضبط بابا بود. در ضبط را باز کردم، سرباز گفت: این چندروزه دائم نوار قرآنش روشن بود...» (همان: ۲۰۰). حضور و اعتقاد به خدا از جمله نموده‌های پایداری است که در رمان دا از زبان شخصیت زهرا بیان شده است. وی معتقد است در تمامی روزهای جنگ خدا یاور آنها بوده است و او است که رزمندگان را یاری کرده است (همان: ۵۲۸).

۲-۳-۲. انگیزهٔ دفاع و پایداری در برابر دشمن (جهاد در راه خدا)

جهاد یکی از موضوعات بسیار مهم در قرآن کریم است و به کسانی که جنگ بر آنها تحمیل شده است، اجازهٔ جهاد و مقاومت داده می‌شود؛ زیرا خداوند بر یاری آنها تواناست؛ «أَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِنَاهِمٍ أَنْ يُقَاتِلُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ» (حج/ ۳۹). خداوند متعال در شرایطی خاص، بندگان مؤمن خود را به صورت فردی و یا جمعی به مبارزه تمام و جانانه و مقابله با دشمن مهاجم فرمان می‌دهد و نتایج آن را پیروزی می‌داند. بر این اساس در جهت حفظ دین، سرزمین، ناموس، شرف، آزادی، آبرو و دیگر عناصر مهم و ارزشمند زندگی، هم در مقابل دشمن خارجی و هم در مقابل هوس‌های نفسانی، خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «و جَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ...» (حج/ ۷۸). بر این اساس، قرآن کریم به اعتقاد عمومی مسلمانان، پیام الهی (= وحی) است که با مجموعه آموزه‌هایش، پایه و مایهٔ «ادبیات پایداری» است و همیشه مردم را به وحدت و صلح دعوت می‌کند (← آقاخان‌بیژنی و همکاران، ۱۳۹۳: ۷).

مهم‌ترین اهداف جهاد در راه خدا را می‌توان موارد زیر برشمرد:

الف- **آزمایش مؤمنان**: خداوند مؤمنان را با جهاد در راه خدا می‌آزماید تا آنان که بر دشواری‌ها اوامر الهی شکیبایند، مشخص شوند: «وَلَنُكَلِّبَنَّكُمْ حَتَّىٰ نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنكُمْ وَالصَّابِرِينَ وَنَبْلُو أَخْبَارَكُمْ» (محمد/ ۳۱). و قطعاً شما را می‌آزمایم تا از میان شما کسانی را که در راه خدا جهاد می‌کنند و بر دشواری‌های اوامر الهی شکیبایند، مشخص کنیم و کارهای شما را که گزارش‌هایی از شماست، می‌آزمایم.

ب- **رفع فتنه**: «وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ» (انفال/ ۳۹). خداوند از مؤمنان می‌خواهد که با کفران بچنگند تا فتنه‌ای بر جا نماند و دین یکسره از آن خدا باشد. علاوه بر جهاد در مقابل دشمنان خارجی، جهاد برای رفع فتنه دشمنان، از دیگر اهداف جهاد در راه خداست.

ج- **تسلط حق بر باطل**: خداوند در قرآن کریم هر نوع تسلط کفران بر مؤمنان را مردود می‌داند، «وَلَن يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ» (نساء/ ۱۴۱). تنها برتری مؤمنان را نسبت به یکدیگر تقوا و عمل صالح می‌داند.

قرآن کریم در حکم منشور جوامع اسلامی به مواردی مانند وحدت، جهاد، دفاع و اهمیت آن از خود، قوم، کشور و سرزمین بسیار توجه می‌کند و مبارزه با دشمن متجاوز را «جهاد اصغر» می‌نامد؛ جهادی که بر هر فرد مسلمانی واجب است و در آیات زیادی بر لزوم آن تأکید شده است: نساء/ ۹۵؛ انفال/ ۷۲؛ توبه/ ۲۰، ۴۱، ۴۴، ۸۱ و ۸۲؛ حجرات/ ۱۵ و صف/ ۱۱. تأکید نکردن بر واژهٔ تجاوز در قرآن، نشان بر پایداری در مقابل هر نوع تجاوز و جنگ است و بدین طریق انسان را به نوعی پایداری و جهاد در راه خدا در مقابل ناملازمات درونی و بیرونی دعوت می‌کند که اگر به حریم شما تجاوز شد، از خود دفاع کنید.

موضوع پایداری در برابر دشمن و جهاد در راه خدا، یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های رمان‌های جنگ و دفاع مقدس در ادبیات پایداری ایران زمین است. در واقع یک عنصر مهم است؛ زیرا آثار دفاع مقدس دفاع از وطن و شهادت را امری الهی می‌داند و شخصیت‌های داستان‌های آنها اشتیاق زیادی برای فداکاری دارند. در رمان زمین سوخته بر پایداری در برابر دشمن

تأکید شده که امری بسیار نیکو و مقدّس شمرده شده است: «رزمندۀ جنوب با خون گرم خویش سرود مقاومت می‌خواند و در آخرین بند سرود خویش بانگ برمی‌دارد: ای خصم بدسرشت، ایمان مرد، سرنوشت جنگ را می‌سازد، نه اسلحه...» صدای شاهد، خفه و خش‌دار از گلویش برمی‌خیزد...» (محمود، ۱۳۹۱: ۱۰۳). در این رمان گفته می‌شود که مردم بر امر پایداری پافشاری می‌کنند و همدیگر را در برابر دشمن و دفاع از وطن، ناموس و شرف، این‌گونه تهییج می‌کنند (همان: ۳۹).

درواقع احمد محمود سعی می‌کند از طریق واژه‌ها، مردم را در مقابل دشمن تشویق کند و به‌نوعی با بیدارکردن حس نوع‌دوستی در مردم از آنها درخواست کمک کند (آقاخان‌بیژنی و همکاران، ۱۳۹۳: ۷). در ضمن مردم حتی در تشییع پیکر شهیدان پرشور هستند؛ چون شهید فردی، عزیز محترم در جامعه است: «پساده‌نظام و تانک‌های دشمن تا پنج کیلومتری سوسنگرد رسیده‌اند؛ اما مردم شهر، همراه پاسداران نظامیان، کاری کرده‌اند کارستان. دو میگ را پایین کشیده‌اند. تانک‌ها را به آرپی‌چی هفت بسته‌اند، گروهی را به اسارت برده‌اند» (محمود، ۱۳۹۱: ۱۶۱).

در رمان *سوران* سرد در سحرگاه، شبی که حزبی‌ها به پایگاه سوران حمله می‌کنند و درگیری سختی پیش می‌آید، در گفتگو میان چند سرباز شدت درگیری و میزان تلاش سربازان مشخص می‌شود: «حامد کبریت کشید و به خط باریک خونی که از گوش سرباز بیرون زده بود نگاه کرد. پرسید: حالت خوبه؟ بلندتر تکرار کرد: پرسیدم حالت خوبه؟ کنارش دستش را بالا برد و به گوش خون‌آلودش اشاره کرد. گفت: آرپی‌چی زده چیزی نمی‌شنوه...» (افهمی، ۱۳۹۰: ۴۳۱).

در رمان *سفر به گرای* ۲۷۰ درجه ایثار و شهادت نمودی خاص و پررنگ دارد. شخصیت‌های این رمان به جبهه می‌روند و جان خود را با ایثارگری به خطر می‌اندازند و شهید می‌شوند. همچنین شخصیت‌های این رمان از مرگ نمی‌ترسند و بی‌هراس به دل دشمن می‌زنند: «علی ازمان جدا می‌شود و خودش را می‌رساند به تانکی که روشن کرده و رویش طرف ماست. فریاد می‌کشم: نرو جلو، همین جا بزنش. علی رو دوزانو می‌نشیند. تانک پرگاز می‌راند طرف او. یکی از بچه‌ها به‌طرف تانک تیراندازی می‌کند و تیرها به تانک می‌خورد و جرقه می‌زند. می‌پریم جلوی او و سرش داد می‌کشم: نزن... نزن، الآن علی رو می‌زنه وقتی نگاه از او برمی‌گردانم، می‌بینم که تانک و علی رودرروی هم هستند و تانک پرگاز می‌آید طرفش. فریاد می‌زنم: علی بزنش، معطل نکن. خیز برمی‌دارم طرفش. نمی‌دانم چرا این قدر بی‌خیال و معطل می‌کند. به چند قدمی شیشه سمت او شلیک می‌کند و موج آتش قبضه‌اش و زمین بلند می‌کند حتی هوا هم باز در فکر او هستم» (دهقان، ۱۳۹۳: ۱۴۷). هرچند شهادت در این رمان نمودی بارز دارد؛ اما ناصر پس از هر حمله‌ای می‌ترسد و اگرچه پا به میدان جنگ می‌گذارد؛ ولی پشت خاک‌ریزها پنهان می‌شود (همان: ۱۹۸).

در رمان *سفر به گرای* ۲۷۰ درجه در میدان جنگ شهدا وضع خوبی ندارند. جنگجویان هم وقتی ندارند تا آنها را به عقب بازگردانند. ناصر وقتی می‌خواهد به عقب برگردد، به سراغ دوست خود علی نمی‌رود تا آن را با خود به عقب بیاورد و او بیشتر به فکر خود است. درواقع جای‌جای داستان وضع بد زخمی‌ها نشان داده می‌شود که مستلزم رمان واقع‌گرای دهقان است: «زخمی غرق خون است. گاهی سرش را بالا می‌گیرد و حیران منگ نگاه به اطراف می‌اندازد. تیر یا ترکش خورده تو شکمش. تا توانستند در شکمش را باندپیچی کرده‌اند. هنوز هم می‌توان لکه‌های سفید را در میان رنگ سرخ دید که نشانه باند و گاز است که زخمی را با آن بسته‌اند. آنهایی که دو سر برانکارد را گرفته‌اند، انگار که دریاچه افتاده‌اند. سروصورتشان خیس است و از خاک رو صورتشان، جوی گلی تا زیر چانه‌شان کشیده شده است» (همان: ۱۲۱).

بروز جنگ تحمیلی، زمینه تحول نگرش مردم به جهاد و دفاع و موجب بروز روحیه حماسی در ملت ایران شد و حضور داوطلبانه و مشتاقانه در صحنه‌های نبرد و پشتیبانی از ارزش‌های والای اسلامی و آرمان‌های انقلاب و شهادت در این راه، نشانه‌های این تحول روحی و معنوی در ملت ایران است. همین حضور داوطلبانه سبب نگرش خاصی به مرگ شده است و چون در راه حفظ دین، وطن، ناموس و... جنگیده‌اند، مرگشان مقدّس شمرده شده و همواره آنان شهیدان راه حق دانسته

شده‌اند. این موضوع را می‌توان در رمان *شطرنج با ماشین قیامت* و در رفتار پدر جواد مشاهده کرد. وی در مواجهه با خبر شهادت پسرش دچار ناراحتی و اندوه می‌شود؛ اما با ذکر مقدس «إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» مرگ و شهادت پسرش را می‌پذیرد و بدین طریق تلاش می‌کند تا خود را آرام جلوه دهد. بنابراین شهادت سبب می‌شود تا پدر جواد نه تنها از غم دوری و مرگ پسرش بی‌تابی نکند؛ بلکه از شهیدشدن پسرش در راه خدا و ارزش‌های وطنی خوشحال باشد. توصیف احمدزاده از پدر جواد در هنگام شنیدن خبر شهادت فرزندش، توصیفی است که با استواری روحیه رزمندگان تناسب دارد؛ یعنی زاری نمی‌کند و جنبه‌های عاطفی را با کاربردهایی زبانی و با ظرافت نشان می‌دهد، مثل ضمیر «ش» در جوادش که نشان می‌دهد پدرش فرزند را که امانت الهی می‌داند. حتی نویسنده نمی‌گوید که زانوانش سست شد یا تعادلش را از دست داد و چیزهایی از این قبیل؛ بلکه به سادگی می‌گوید «فقط نشست» و مخاطب درمی‌یابد که نشستش معمولی نبوده است.

احمدزاده به عمد از به کار بردن تعبیرهایی که دلالت بر ضعف داشته باشد، پرهیز کرده است تا با جنبه‌های حماسی و معنوی شهادت تناسب داشته باشد: «پدر جواد برگشت... او چیزی نگفت. فقط نشست. معلوم بود مدت‌ها منتظر این لحظه بوده که دو نفر بیایند و خبر شهادت جوادش را به او بدهند. دیگران آرام از زمین بلندش کردند. تنها پدر جواد با صدای بلند گفت: «انا لله و انا الیه راجعون» و به سمت خانه راه افتادیم تا با قاسم و من، خبر شهادت جواد را به مادرش بدهیم» (همان: ۶۶).

در کتاب *د/ شهادت* به صورت‌های گوناگون از جمله شعارگویی و دیوارنویسی، توصیف‌های رئالیستی از پیکر شهدا و نیز بازتاب مضامینی قرآنی درباره شهیدان نمود یافته است: «جمله روی دیوار مسجد امام صادق (ع) یا حزب جمهوری دیده بودم که نوشته بود: خط سرخ شهادت، خط علی و آل محمد (ص) است» (همان: ۲۱۰). در نمونه دیگر از کتاب *د/* علاوه بر اشاره به تقدس شهدا، به جنبه‌های تأثیرپذیری این اثر از آیه‌های قرآن کریم درباره شهدا اشاره شده است. در قرآن کریم شهدا در روز قیامت زنده‌اند و نزد خداوند روزی می‌خورند، همین موضوع نیز در کتاب *د/* درباره شهدا بازتاب داده شده است (همان: ۱۰۷).

۲-۳-۳. الگوگیری از قیام عاشورا و فرهنگ شهادت

در ادبیات پایداری انقلاب اسلامی و دفاع مقدس که ذاتاً ماهیتی مذهبی داشته است، بر جنبه اعتقادی و دینی آن بسیار توجه شده است؛ زیرا موضوع دفاع از عقاید و آرمان‌های دینی در درجه اول اهمیت قرار گرفت، به گونه‌ای که رزمندگان در جبهه‌های نبرد با ایمان و اعتقاد به خدا و قدرت او ایستادگی می‌کنند؛ هرچند چاشنی این عشق الهی می‌تواند موضوعات عام دیگری همچون میهن و مردم باشد؛ اما وجه غالب آن اعتقاد باطنی و دینی است و پشتوانه این اعتقاد در طول شکل‌گیری انقلاب اسلامی، دفاع مقدس و پس از آن، دین اسلام همراه با فرهنگ غنی آن بوده است. شخصیت‌های پیامبران و ائمه معصومین^(ع) در دین اسلام، مظهر و الگوی مبارزانی هستند که همیشه در مقابل دشمنان و در راه عقایدشان مبارزه کرده و تا آخر پایدار مانده‌اند؛ پس به دیگر انسان‌ها، اعتماد به نفس و اطمینان لازم را برای مبارزه می‌دهند. براساس همین اندیشه، نویسندگان ادب پایداری در رمان‌های خود تلاش می‌کنند در راه مبارزه با باطل و دشمن، آنان را مطابق آرمان‌های دینی و تحولات اجتماعی، رکن اساسی و الگوی قیام مردم و رزمندگان در آثار خویش قرار دهند و همین موضوع باعث افزایش گرایش به این الگوها می‌شود (← امیری خراسانی و آخسن، ۱۳۹۱: ۳۲). همچنین تلاش می‌کنند تا در کل آثارشان، نگاه مخاطب خویش را به این مهم سوق می‌دهند که باید از این اسوه‌های نیکو در زندگی‌شان سرمشق بگیرند.

امام حسین^(ع) با توجه به فرمان‌های الهی و دفاع از حق و اسلام (که آن را هدف اصلی قیام خود برمی‌شمارد)، به مبارزه با یزیدیان پرداخت و به نوعی از ارزش‌های انسانی دفاع کرد. همین الگو سبب حضور رزمندگان در جبهه‌های نبرد هشت سال دفاع مقدس شد که خود نمونه دیگری از حماسه شکوهمند انسانی است که درخشان‌ترین درون‌مایه حماسی خود را از حماسه بزرگ عاشورا گرفته است (← محدثی خراسانی، ۱۳۸۸: ۲۴۰). نویسندگان ادب جنگ و پایداری با تصویرکردن رشادت‌های دلیرمردانی که مقتدرانه می‌جنگیده‌اند، میدان بروز حماسه را پررنگ‌تر می‌کردند و ما شاهد نمونه‌هایی از رمان‌ها و

اشعاری هستیم که «درب‌گیرنده آن دسته از آثاری هستند که به تصویر و توصیف حماسه‌آفرینی‌ها، از خودگذشتگی‌ها، جانبازی‌ها و ایستادگی‌های بی‌ظنیر رزمندگان راه حق در جبهه‌ها می‌پردازند» (ترابی، ۱۳۸۴: ۱۳).

از بین حوادث عمیق مذهبی و تاریخی، حرکت عاشورا بیشترین نمود را در دوران دفاع مقدّس و آثار نویسندگان و شاعران انقلاب اسلامی داشته است. علت این توجه بسیار را می‌توان چنین مطرح کرد که پیروزی انقلاب اسلامی، جنگ تحمیلی و دوران دفاع مقدّس همراه با شکل‌گیری ادبیات نوین مذهبی، تأثیر بسزایی در حضور عاشورا و عظمت آن را در ادبیات امروز فارسی داشته است (← محدثی خراسانی، ۱۳۸۸: ۲۴۱). همین موضوع سبب می‌شود تا انقلابیون به‌طور طبیعی از حادثه کربلا الهام بگیرند و به‌تبع آن، این موضوع در رمان‌های پایداری معاصر انعکاس ویژه‌ای یابد.

قیام عاشورا در ادبیات پایداری ایران همواره برای دفع ظلم و ستم توجه نویسندگان را به خود جلب کرده است؛ به همین دلیل حق‌محوری و حق‌طلبی با پیروی از مبانی اسلام ضمن نقش اساسی در جاودانه‌شدن قیام عاشورا، از محورهای اصلی این قیام نیز به شمار می‌رود. مکتب امام حسین^(ع)، استوار بر معیار هر حرکت و اقدامی برای زنده نگاه‌داشتن حق، حق‌طلبی و حق‌جویی است. بنابر «جَاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْبَاطِلُ» (اسراء / ۸۱) حق‌طلبی و عشق به خدا معیار می‌شود، حق همیشه ماندنی می‌شود و ترس از غیر خدا، بی‌معنا و ظلم و ستم ناپایدار می‌مانند. وجود همین عناصر، نهضت عاشورا را یکی از قیام‌های جاودانه بشری تبدیل کرده است.

یکی از مهم‌ترین رویکردها و جلوه‌های نقش‌آفرینی دوران دفاع مقدّس، الگو‌گیری از قیام عاشورا و تأکید بر معنویات و گرایش به سمت ارزش‌های مقدّس و معنوی به‌خصوص ایثار و شهادت با توجه به آیات قرآن است. اثر این توجه را می‌توان در روحیه رزمندگان مشاهده کرد که بدون هیچ چشم‌داشتی مادی و برای احیای هدف خود در دفاع از سرزمین، دین، ناموس، شرف و... در جبهه‌ها حاضر می‌شدند و خلأ تسلیحاتی خود را با همین عنصر پر می‌کردند (← آقاخانی‌بیژنی و همکاران، ۱۳۹۳: ۹). در رمان زمین سوخته به این موضوع مهم اشاره شده است: «یازدهم محرم است. شب قبل، شام غریبان، دردناک‌تر؛ اما آرام‌تر سال‌های گذشته برگزار شد. مردان دسته‌دسته، بی‌هیچ شمع، بی‌هیچ چراغی از خیابان‌ها می‌گذشتند آهنگ دردانگیز نوحه، تو تاریکی ره می‌گشود و رو شهر پر می‌کشید:

ای شیعیان امشب شام غریبان است / جسم حسین عریان، اندر بیابان است» (محمود، ۱۳۹۱: ۲۴۱).

موضوع عاشورا در رمان شطرنج با ماشین قیامت و الگو‌گیری رزمندگان از این حادثه مذهبی نیز نمود بسیاری یافته است. احمدزاده برای زنده نگاه‌داشتن و نیز ترویج مبانی عاشورا به سینه‌زنی و نوحه‌خوانی رزمندگان در جبهه‌های دفاع مقدّس اشاره می‌کند: «اسدالله و محمد امشب بعد از سینه‌زنی باید برن توی آن گود و بعد، گلوله‌های توپ کنارشون منفجر بشه. الآن چکار می‌کنن؟ محمد با آن روحیه گوشه‌گیر و کم‌حرفش، حتماً باز با خودش خلوت کرده و قرآن می‌خونه. اسدالله که از گونی پرکردن و سنگ‌ساختن خسته شده شاید خوابیده. شاید هنوز...» (احمدزاده، ۱۳۹۶: ۱۸۲). اشاره به نوحه‌خوانی و سینه‌زنی در این رمان بسیار است و نمودهای فراوانی دارد که می‌توان آنها را در صفحات ۱۹۶، ۲۷۴، ۲۳۴، ۱۰۹، ۶۸ و ۱۹۴ آن مشاهده کرد.

در همه ادیان و مذاهب روزهایی وجود دارد که در بزرگداشت و یادآوری رویدادهایی مانند برگزاری آیین‌ها، مراسم‌ها و نیز تولد و مرگ پیشوایان دینی، قهرمانان مذهبی، آزادی‌خواهان و شهیدان راه دین به برگزاری جشن، شادی و سوگواری از سوی پیروان آن دین پرداخته می‌شود؛ بنابراین یکی از مهم‌ترین راه‌های شناخت و ترویج فرهنگ شهادت و توسعه معنویت در جامعه، پاسداشت فرهنگ عاشورا، گرمی‌داشت یاد شهدا و ستایش راه و روش آنان است (← رستمی، ۱۳۸۲: ۲۵). آنچه باعث بقای دین و همچنین نظام دینی می‌شود، تکیه بر فرهنگ ایثار، شهادت و نیز قدردانی از شهیدان این راه است و این فرهنگ برگرفته از ایدئولوژی دین و نگاه خاص دین به پدیده مرگ و مطرح‌کردن جایگاه شهیدان در بهشت بوده است. همچنین زنده نگاه‌داشتن چنین باورهایی به جلوگیری از فراموش شدن آنها و نیروی تازه‌بخشیدن به اساسی‌ترین عناصر وجدان

جمعی است که کمک می‌کند و جامعه از راه برگزاری مناسک، احساسی را که خود و وحدت خویش دارد، دوره به دوره جاندارتر می‌سازد و تمامی مراسم‌های عزاداری و ستایش شهیدان، برای آن است که بر وجدان‌های جمعی افراد تأثیر بگذارد و سرشت اجتماعی وجودشان را تثبیت کند (برای مطالعه بیشتر ← دورکیم، ۱۳۹۶: ۵۱۹).

در رمان زمین سوخته بر ارزش شهادت و پاسداری از آن بسیار تأکید شده است و مردم ضمن تکریم مقام شهید، تعهد می‌کنند که تا انتقام خون شهیدان خود را از دشمن بگیرند و همین عامل سبب پیوند قلب‌های آنان در راه مبارزه با دشمن می‌شود: «ما از انقلابمان، از میهنمان، از شرف و حیثیتمان و از اعتقاداتمان»، مثل مردمک پاسداری می‌کنیم به خون شهیدانمان، به خون «شاهدان تاریخمان سوگند یاد می‌کنیم که از قبرستان تا دستگاه از» «بهشت‌آباد تا میدان نبرد، همه‌جا در خون را جستجو کنیم و خاک میهن» «را به گورستان دشمن بدرشت بدل سازیم» «با شهیدانمان را به خاک می‌سپاریم. و بعد... صدام! با تو هستیم! اینک ما که شهادت را در راه آرمانمان و اعتقادمان، چون جان شیرین در برمی‌گیریم» (محمود، ۱۳۹۱: ۱۶۶). در کتاب «دا» نیز همین نکته یعنی حضور در مراسم تشییع پیکر شهیدان نمود دارد.

باتوجه به آموزه‌های دین اسلام، شهادت فیض الهی و موجب رستگاری انسان است و شهید در روز قیامت جایگاه برتر در نزد پیامبران دارد و مانند آنان می‌تواند شفاعت کند. براساس آیات قرآن، شهیدان به اجری عظیم و غیرقابل وصف دست یافته‌اند؛ بنابراین در نزد مسلمانان شهادت افتخاری بزرگ و آرزوی بسیاری از انسان‌های خداجو و پرهیزگار است. در طول هشت سال جنگ تحمیلی نیز بسیاری از رزمندگان با آرزوی رسیدن به مقام شهادت، عازم جبهه شدند و همین عامل موجب ایجاد انگیزه در سایر مردم برای حضور در جبهه و تلاش برای دست یافتن به این موقعیت شدند (← اسماعیلی، ۱۳۹۰: ۱۰۶). در رمان‌های دفاع مقدس، افراد برای دفاع از میهن به جبهه می‌روند و برای شهیدشدن از یکدیگر پیشی می‌گیرند. مردمان ایران‌زمین در رمان زمین سوخته برای دفاع از میهنشان به پا می‌خیزند. زن و مرد در میدان‌های شهر کشیک می‌دهند تا دشمنی به شهر وارد نشود (محمود، ۱۳۹۱: ۲۳). همچنین: «اداره‌ها تعطیل می‌شوند و مردم به خیابان‌ها می‌ریزند و قدم‌به‌قدم با کیسه‌های شنی سنگر می‌سازن» (همان: ۲۵). آنها در شهر می‌مانند و از سرزمین، ناموس و کیان خانواده خود دفاع می‌کنند و شهید می‌شود.

در رمان‌های دفاع مقدس توصیف نحوه شهادت جوری بیان می‌شود که مخاطب تحت تأثیر قرار می‌گیرد؛ درواقع نویسنده شهادت را امری بزرگ می‌داند و در نوع توصیف آن از بهترین جملات استفاده می‌کند و کسی را که شهید شده است فردی عزیز می‌داند. برای مثال در رمان زمین سوخته حتی وقتی مشهدی اسمال شهید می‌شود و شهادتش را نقل می‌کند، همه برای او گریه می‌کنند.

اشاره به مظلومیت امام حسین(ع)، غریب‌بودن وی، تاختن نیروهای دشمن بر پیکر مقدس آن حضرت، تشییع‌نکردن پیکر وی، بی‌حرمتی به اجساد شهدای کربلا، به اسارت بردن خانواده و فرزندان خردسالش، وحشی‌گری نیروهای دشمن و... از جمله مواردی است که در رمان دا نمود یافته است. آنچه سبب پیوند این موارد و جنگ نابرابر عراق علیه ایران می‌شود، وجود صحنه‌هایی است که ناخودآگاه سبب زنده‌شدن تعاریف و داستان‌های مربوط به واقعه عاشورا در ذهن شخصیت زهرا می‌شود. همچنین همین صحنه‌ها و پیوندها سبب شکل‌گیری الگوهای مبارزاتی رزمندگان دفاع مقدس از اشخاص مذهبی واقعه کربلا می‌شود: «یاد غریبی سیدالشهدا افتادم و پیکرهایی که روی زمین مانده بودند. حضرت را نه تنها تشییع نکردند، روی بدن مطهرشان هم تاختند و خانواده‌اش را هم به اسیری بردند. پس غریبی بابا در برابر آن غربت و مظلومیت چیزی نبود. یاد غریبی حضرت زینب افتادم و از او کمک خواستم. خواستم به فریادم برسد. کمکم کند. خوددار باشم و بتوانم ادامه دهم...» (حسینی، ۱۳۸۷: ۲۰۸).

در کتاب دا نیز همین موضوع درباره توصیف شهیدان خرمشهر از زبان راوی ذکر شده است. درواقع راوی با ایجاد تناسب میان نحوه شهادت حضرت عباس(ع) و شهدای خرمشهر، گریزی به واقعه عاشورا می‌زند و این‌گونه تأثیرپذیری انقلاب

اسلامی و دفاع مقدّس از واقعه عاشورا را به نمایش می‌گذارد؛ زیرا شکل‌گیری انقلاب اسلامی بر پایه ایدئولوژی مذهبی (← سنگری، ۱۳۸۹: ۲۹) و واقعه عاشورا بوده است: «دست یکی از جنازه‌ها که از بازو قطع و گوشتش ریش‌ریش شده بود، دلم را خیلی سوزاند. دا همیشه وقتی چیزی از خدا می‌خواست و در حال اضطرار بود، خدا را به دستان بریده حضرت عباس قسم می‌داد» (حسینی، ۱۳۸۷: ۸۲). در این نمونه می‌بینیم که راوی با به‌کارگیری جمله «دست یکی از جنازه‌ها که از بازو قطع و گوشتش ریش‌ریش شده بود» به صورت غیرمستقیم به واقعه شهادت حضرت عباس اشاره می‌کند؛ اما نکته مهم که به نوعی پیوند این جمله را با واقعه کربلا قوی نشان می‌دهد، سوگندخوردن مادر راوی به حضرت عباس (ع) است. در واقع راوی با توصیف شهادت دفاع مقدّس، خواننده را به گونه‌ای غیرمستقیم به حوادث کربلا آشنا می‌سازد. سوگندخوردن به نام مقدّس حضرت عباس (ع) و الگوگیری از آن را می‌توان در صفحه ۱۲۸ کتاب «دا» نیز مشاهده کرد.

در جنگ تعداد زیادی از رزمندگان به وسیله نیروهایی از ایران کشته شدند که در احزاب مختلفی مانند کومله فعالیت می‌کردند و برای رسیدن اهدافشان دست به «برادرکشی» می‌زدند. در رمان‌های پایداری تنها رمان *سوران* سرد است که به شکل گسترده‌ای به این موضوع پرداخته و مرگ سربازان و رزمندگان را به دست نیروهای حزبی روایت کرده است. در بخشی از رمان در گفتگویی میان «اسمال» و «سهراب» در پی کشتار سربازان به دست حزبی‌ها روایت کرده و قساوت آنها به قصابی تشبیه شده است که به راحتی گوسفندان را سر می‌برد: «اسمال به سهراب رو کرد... می‌گم سهراب، تو شب درگیری دله در یاد هست؟ تو قبلاً گفته بودی که بسیجی بودی و جبهه رفتی؛ ولی حاضرم قسم بخورم ندیدی چه جور سر رفیق هم‌سنگر را با کارد می‌برن. سرش را بالا گرفت و با صدای بلند داد زد: هیچ‌کدومتون ندیدین؛ اما من دیدم... مصیب هم دیده... دستش را زیر رویش گذاشت. گفت: گوش تا گوش! بدمنظره‌ای بود سهراب. خون فواره می‌زد و شتک می‌زد. صورت اون حزبی... انگار گوسفند سر می‌برید...» (افهمی، ۱۳۹۰: ۱۳۸).

در رمان *سوران* سرد عنصر تقدّس بسیار پررنگ است و شخصیت سینا در این رمان در هاله‌ای از تقدّس است. افهمی رمان را در یادگان ارتش توصیف می‌کند؛ اما مخاطب، سایه تقدّس را در همه‌جای اثر می‌بیند. در رمان *سوران* سرد می‌بینیم که با ضرب‌آهنگ خیلی قوی شخصیت سینا در ذهن مخاطب ماندگار می‌شود و این شخصیت چهره دفاع مقدّس را به شما نشان می‌دهد؛ به طوری که وقتی در تنگنا می‌ماند، دعا می‌کند و گویا در این رمان افهمی به قداست شخصیت آگاه بوده است.

رمان *سوران* سرد رمان دهه ۸۰ است و رنگ و بوی دهه ۶۰ را ندارد؛ چراکه در رمان‌های دهه ۶۰ امداد غیبی و خلوت‌های شبانه و پیشگویی برای شهادت وجود داشت؛ اما در این رمان خبری از این مسائل وجود ندارد و هیچ شیئی را نمی‌بینید که شخصیت‌ها دست به دعا ببرند. می‌توان گفت رمان «سوران سرد» حداقلی دفاع مقدّس است و به قداست دفاع مقدّس آن‌طور که باید در این رمان پرداخته نشده است؛ اما کل مجموعه نثر زیبایی دارد و مخاطب را درگیر می‌کند.

در رمان *سفر به گرای* ۲۷۰ درجه الگوگیری از اسوه‌های مذهبی به شکل شعار انعکاس یافته است؛ آنجا که رزمندگان در لحظات حساس نبرد، به امام حسین (ع) متوسل می‌شوند و نام این امام را آشکارا فریاد می‌زنند: «در دو طرف کانال، خاک نرمی تا جلو کشیده شده. چند تیر قیژی می‌کنند و از رو کانال می‌گذرد. - اخوی، اخوی مواظب باش... آه، آه... یا حسین. کمک مواظب باش. سرت را بدزد...» (دهقان، ۱۳۹۳: ۲۰۴).

در این رمان نیز تقدّس بسیار پررنگ است؛ اما شخصیت‌ها باز از رویارویی با دشمن و مرگ هراس دارند. در این رمان شخصیت‌ها و جبهه می‌روند؛ اما بعضی از آنها از مرگ ترس و هراس دارند؛ مثلاً ناصر پس از هر حمله‌ای که می‌شود، می‌ترسد و اگرچه پا به میدان جنگ می‌گذارد؛ ولی پشت خاک‌ریزها پنهان است می‌شود (همان: ۱۶۹).

در رمان *شطرنج با ماشین قیامت*، بحث شهید و شهادت بسیار مطرح شده است و حضور پدر و مادر جواد عامل تداعی است که سبب زنده‌شدن خاطره شهادت جواد در ذهن راوی می‌شود؛ به عبارت دیگر، در سراسر رمان حضور پدر و مادر جواد

برای راوی تداعی‌کننده خاطره شهادت جواد است: «چند وقت بود که به زیارتش نرفته بودم. دو ماهی شده بود. نگاهی به درودیوار اتاق کردم. عکس امام و پایین‌تر از آن، عکس پوستر شده سه تا از بچه‌های شهید. عکس جواد نبود. چه روزهایی داشتیم. چقدر جواد از من غرولند می‌شنید... تقدیر این بود که همین هفت، هشت ماه پیش یک گلوله عمل‌نکرده وسط خیابان در لحظه خشتی‌کردن، میان دست‌های جواد بترکد و این خبر، لااقل سی‌سال این زن و مرد را پیرتر کند» (همان: ۱۷۰).

توصیف چگونگی شهادت از زبان راوی در اینجا (نمونه فوق) راوی از تقدیر می‌گوید و رنج‌بردن این زن و مرد پیر را نتیجه این تقدیر می‌بیند. در اینجا درعین حال که جواد در حال خشتی‌کردن گلوله، یعنی عملی شجاعانه و فداکارانه توصیف می‌شود، گویی راوی آن را همچون تصادفی عادی نگاه می‌کند که حاصلش جز اندوه پیرمرد و پیرزن نیست. آنچه در رمان شطرنج با ماشین قیامت بیان می‌شود، بحث شهادت و ارتباط آن با خویشکاری اشخاص است. در این رمان قاسم فکر می‌کند که شهید از ابتدا آدم نیکوکار، بی‌خطا، بی‌گناه، پاک و به‌گونه‌ای معصوم است؛ درحالی‌که احمدزاده نگرش متفاوتی از شهید را در این رمان به خواننده نشان می‌دهد و آن این است که شهید به‌دلیل خویشکاری که در راه حفظ ارزش‌های دینی و وطنی انجام می‌دهد، در بین مردم و در پیشگاه الهی تقدس می‌یابد و مردم به همین دلیل او را از یاد نمی‌برند و همیشه او را می‌ستایند.

۲-۳-۴. وطن‌دوستی و میهن‌پرستی

یکی از عناصر مهم پایداری در رمان‌های منتخب این پژوهش و نیز ادبیات پایداری ایران‌زمین، مسئله وطن‌دوستی و عشق به میهن است. وطن زادگاه و مکانی برای حفظ مال، ناموس، عزت و شرف انسان‌ها است؛ به همین دلیل یکی از نشانه‌های خردمندان، عشق به وطن است. عشق به وطن میلی است طبیعی که خداوند در بین مخلوقاتش قرار داده است؛ به‌گونه‌ای که علاوه بر انسان، حیوانات نیز به محل زندگی خود گرایش غریزی دارند. وطن از عناوینی است که نزد همه انسان‌ها و همچنین در همه ادیان از قداست خاصی برخوردار است و در فرهنگ دینی به مهرورزی نسبت به آن فراوان سفارش شده است (← میرحسینی و همکاران، ۱۳۹۰: ۶۱). علاوه بر این عشق به وطن و دفاع از آن، همیشه یکی از عوامل وحدت‌آفرین در طول تاریخ بشری بوده است. بی‌گمان حس وطن‌دوستی معمولاً در ذات هر ایرانی وجود دارد؛ هرچند که این حس در طول تاریخ در بین ایرانیان یکسان نبوده است و همیشه حوادث خاص اجتماعی و سیاسی در تقویت آن نقش مهمی داشته است (← شریف‌پور و ترابی، ۱۳۹۴: ۱۶۰)؛ در دوران انقلاب اسلامی و دفاع مقدس، پرداختن به مسئله وطن و نیز وطن اسلامی بیشتر مدنظر نویسندگان قرار گرفته است تا جایی که می‌توان گفت یکی از دغدغه‌های اصلی، دفاع از حریم ولایت و وطن است. از جمله مؤلفه‌های پایداری در رمان‌های منتخب، بحث وطن‌دوستی است که نشان می‌دهد سرزمین برای انسان می‌تواند محمل خاطرات کودکی، محل عشق‌ورزی‌های جوانی و.. باشد. حس میهن‌دوستی و عشق به وطن، یکی از ویژگی‌های انسان است؛ زیرا وابستگی به مکانی که عناصر ربط‌دهنده آنها از جهت تاریخ، منافع و آرزوهای مشترک هستند، وابستگی ریشه‌دار و محکم است. در دین اسلام بر میل به وطن تأکید شده و ترک وطن و مهاجرت از آن را تنها در مواقع و شرایط خاص جایز می‌داند. وطن در اسلام اهمیت بسزایی دارد و میهن‌دوستی، جنبه الهی و مفهومی مقدس دارد. رابطه وطن با ایمان شخص این است که هرگاه وطن به‌گونه‌ای باشد که ایمان شخص طلب می‌کند، مهرورزیدن به چنین وطنی، بی‌شک جز ایمان و از آثار آن است (عمید زنجانی، ۱۳۶۵: ۲۵).

اهمیت وطن در قرآن آن‌گونه است که به زادگاه پیامبر (ص) سوگند می‌خورد؛ «لَا أُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ، وَأَنْتَ حِلُّ الْبَلَدِ» (بلد/ او ۲)؛ سوگند به این شهر و حال آنکه تو در این شهر جای داری. منظور از «بِهَذَا الْبَلَدِ» مکه است. مکه به دلیل اقامت و تولد حضرت محمد در آن، شرافت یافته است (طباطبایی، ۱۳۶۶، ج ۲۰: ۲۸۹). نام مکه صریحاً در این آیه ذکر نشده است، اما با توجه به مکی بودن سوره و اهمیت فوق‌العاده این شهر مقدس، مشخص می‌شود که منظور همان مکه است (مکارم‌شیرازی، ۱۳۶۹، ج ۲۷: ۷). در رمان زمین سوخته مردم در راه حفظ وطن و در مقابل تجاوز دشمن، از پای نمی‌نشینند و با حضور خود و در کنار هم

بودن این‌گونه از خود واکنش نشان می‌دهند: «همه بی‌هیچ شناخت قبلی، با گرمی از همدیگر استقبال می‌کنند و هیجان‌زده از جنگ حرف می‌زنند و از کوبیدن دشمن... / سرش را مثل مار می‌کوبیم!... / کی فکر می‌کرد که صدام چنین جرئتی داشته باشه / - ئی جرئت نیست... حماقته! / - مجبور شده حمله کنه. انقلاب ما عراق را تکان داده!.. منطقه را تکان داده. هیچ نشانی از دلهره در چهره‌ها نیست...» (محمود، ۱۳۹۱: ۲۱).

در رمان سوران سرد نیز به وطن‌پرستی اشاره شده است؛ آنجا که سهراب هدف خود در مقابل دشمن، یعنی حزبی‌ها را، دفاع از وطن می‌داند. سهراب می‌گوید حزبی‌ها قصد تجزیه مملکت را دارند و به همین دلیل وظیفه خود می‌داند که در مقابل آنها بایستد و از وطن خود دفاع کند؛ یعنی جلوی تجزیه کشور را بگیرد: «فرشید پرسید: «از حزبی‌ها چه می‌دانی؟» سهراب گفت: «چیز زیادی نمی‌دونم. به من گفتن که حزبی‌ها دشمن‌ان. گفتن اونا خیال تجزیه کردن مملکت رو دارن و بایس باهاشون بجنگم...» فرشید گفت: «صحبت سر ای که کی حقه و کی باطل نیست. اسلحه دست گرفتن و جان آدما را گرفتن هم راه حل هیچ مشکلی نیست...» سهراب پوزخند زد: «جالبه! پس این همه کشتوکشتار توی پایگاه‌ها و سر بریدنا و آتش‌زدنا کار حزبی‌ها نیست... نه؟! یعنی می‌خواهی بگی کشتن سرباز بی‌سلاح که بره مرخصی مرکز گروهان کارت پایان خدمتش رو بگیره از نظر شما دشمنی نیست؟» فرشید لبخند زد: «گروه‌های تندرو انشعابی دست به این کشتار می‌زنن. آنان یک مشت آنارشیست...» (افهمی، ۱۳۹۰: ۳۲۷-۳۲۸).

در نمونه زیر از کتاب *د/ نویسنده از تجزیه‌طلبی کشور سخن می‌راند که رزمندگان با مقاومت و پایداری در دفاع از وطن مانع انجام چنین کاری می‌شوند: «نامنی که آنها می‌خواستند به وجود آمده بود؛ ولی در واقع هدف اصلی آنها جدایی خوزستان از خاک ایران و الحاق آن به عراق بود. توی نقشه‌هایی که طراحی کرده بودند، اسم خرمشهر را محمره، اهواز را ناصریه و آبادان را عبادان نوشته بودند. نیروهای انقلابی هم سرسختانه مقاومت می‌کردند تا جلوی این جریان را بگیرند، درحالی‌که مهمات و تجهیزات کافی نداشتند» (حسینی، ۱۳۸۷: ۶۰). نویسنده ابتدا بر ارزش و اهمیت عناصری مهمی چون وطن، خاک، سرزمین، ناموس، شرف و حتی ایمان اشاره می‌کند و در نهایت چنین بیان می‌کند که تمامی این عناصر در یک سرزمین واحد به نام وطن برای هر انسانی تعریف می‌شود؛ به همین دلیل دفاع از وطن در مقابل تجاوز دشمن را امری بسیار ضروری و حیاتی برای رزمندگان برمی‌شمارد و بر لزوم پایداری و دفاع از وطن تأکید می‌کند (همان: ۸۸). با بیان اینکه وطن متعلق به همه مردم است و از آن شخص خاصی نیست، با چاشنی تهییج و تحریک احساسات مردم، آنها را به‌گونه‌ای غیرمستقیم به مقابله با دشمن متجاوز فرامی‌خواند و مردم نیز دعوت او را لبیک می‌گویند (همان: ۱۸۹).*

در رمان‌های *شطرنج با ماشین قیامت* و *سفر به گرای ۲۷۰* درجه نیز وطن‌پرستی و میهن‌دوستی به شکل دفاع از وطن در مقابل دشمن بعثی عراق مطرح شده است: «من می‌گم برای بسیجی‌های مظلومی که تو دسته هستن، اونایی که دست از جون و مال خودشون کشیدن و برا جنگ با دشمن به این دیار اومدن. برا اینا شیرینی بگیر...» (دهقان، ۱۳۹۳: ۳۴).

نتیجه

پس از تحلیل آثار مذکور با روش تحلیل محتوای کیفی و یاری‌گرفتن از منابع گوناگون تخصصی در حوزه پایداری، یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که به‌دلیل فضای جنگ در آثار منتخب پژوهش، درون‌مایه‌های پایداری در اشکال هویت دینی رزمندگان و مبارزان، انگیزه دفاع و پایداری در برابر دشمن، الگوگیری از اسوه‌های مذهبی و قیام عاشورا، وطن‌دوستی و میهن‌پرستی مطرح شده است و حضوری چشمگیر دارند. از میان نمودهای درون‌مایه‌های پایداری، بحث مبارزه و دفاع در برابر دشمن، شهید و فرهنگ شهادت و نیز دفاع از وطن نسبت به دیگر موارد پایداری بیشتر مطرح شده است.

در رمان زمین سوخته درون‌مایه‌ها از منظر پایداری بررسی شده که عبارت‌اند از: مبارزه مردم با دست‌خالی در مقابل تجاوز نیروهای عراقی، پاسداری از خون شهیدان و دفاع از وطن، الگوگیری از شهدای قیام عاشورا، پاسداری از خون شهیدان و شرکت در تشییع پیکر آنان و شبیه اینها از مواردی هستند که در این رمان، احمد محمود به بیان آنها پرداخته است.

رمان *سوران* سرد نیز همانند رمان زمین سوخته، رمانی واقع‌گراست. افهمی توانسته است با جزئی‌نگری و نگاهی خارج از کلیشه‌گرایی و پرداختن به مضمون‌های عشقی، پایداری و واقعی جنگ تحمیلی اثر خود را اثری ضد جنگ (پایداری) معرفی کند که جنگ در این رمان در سایه قرار می‌گیرد و این زندگی سربازان و مردم روستای سوران است که به نمایش گذاشته می‌شود. بر همین مبنا نویسنده به خود اجازه می‌دهد بیشتر از فضاها و ماجراهایی بگوید که تاکنون به آنها کمتر توجه شده است. این حوادث که شامل دفاع سربازان از میهن، دفاع از مردم بی‌دفاع، مقابله با جاسوسان و حزبی‌ها در مناطق غرب کشور است. در رمان‌های *شطرنج با ماشین قیامت* و *سفر به گرای ۲۷۰* درجه، تأکید بر هویت دینی رزمندگان و بحث شهادت، دفاع از وطن، شهیدشدن در راه حفظ ارزش‌های دینی و ملی از منظر پایداری از مواردی است که در این رمان‌ها به آنها پرداخته شده است. تحلیل درون‌مایه‌های پایداری در این رمان‌ها نشان می‌دهد جنگ بسیار ویرانگر و سبب عقب‌ماندگی کشور و پایداری سبب افزایش عزت‌نفس و روحیه مقاومت در مردم می‌شود. در کتاب *د* تقریباً تمامی مؤلفه‌های پایداری از جمله تقدس شهادت، دفاع از وطن و جلوگیری از تجزیه آن، جهاد در راه خدا و هویت دینی رزمندگان مطرح شده است.

منابع

۱. قرآن کریم. ترجمه آیت‌الله مکارم شیرازی.
۲. آقاخان‌بی‌بی‌نی، محمود، صادقی، اسماعیل و صفری، جهانگیر (۱۳۹۳). «تحلیل چند مؤلفه پایداری در آثار شاعران پایداری». *نشریه ادبیات پایداری*. سال ۵، شماره ۱۰. بهار و تابستان. صص ۱-۲۰.
۳. احمدزاده، حبیب (۱۳۹۶). *شطرنج با ماشین قیامت*. چاپ بیست و ششم. تهران: سوره مهر.
۴. اسکولز، رابرت (۱۳۸۳). *عناصر داستان*. ترجمه فرزانه ظاهری. چاپ دوم. تهران: مرکز.
۵. اسماعیلی، رضا (۱۳۹۰). *از پایداری تا پرواز*. چاپ دوم، تهران: روایت فتح.
۶. افهمی، جواد (۱۳۹۰). *سوران* سرد. چاپ دوم. تهران: سوره مهر.
۷. امیری خراسانی، احمد و حسن‌پور، عسکر (۱۳۸۹). «مؤلفه‌های پایداری در سیمای شخصیت‌های رمان دفاع مقدس». *نشریه ادبیات پایداری*. سال ۱، شماره ۲. بهار. صص ۳۱-۴۴.
۸. امیری خراسانی، احمد و آخشن، قدرت (۱۳۹۱). «اسوه‌های مذهبی در شعر دفاع مقدس». *نشریه ادبیات پایداری*. سال ۴، شماره ۷. صص ۲۹-۵۸.
۹. امیری خراسانی، احمد و هدایتی، فاطمه (۱۳۹۳). «ادبیات پایداری، تعاریف و حدود». *نشریه ادبیات پایداری*. سال ۶، شماره ۱۰. بهار و تابستان. صص ۲۳-۴۱.
۱۰. ایروانی، محمدرضا و نیکویخت، ناصر (۱۳۹۵). «بررسی تحلیل و نقد سبک‌شناسانه خاطره‌نگاشته *د*، *نشریه ادبیات پایداری*، دوره ۸، شماره ۱۴، بهار و تابستان، صص ۲۹-۶۰.
۱۱. ایمان، محمدتقی (۱۳۸۸). *مبانی پارادایمی روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم انسانی*. قم: پژوهشگاه حوزه و

دانشگاه.

۱۲. باقری، خسرو، سجادیه، نرگس و توسلی، طیبه (۱۳۹۰). رویکردها و روش‌های پژوهش در فلسفه تعلیم و تربیت. چاپ اول. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
۱۳. ترابی، ضیاءالدین (۱۳۸۴). شکوه شقایق. چاپ اول. قم: سماء قلم.
۱۴. حسینی، سیده زهرا (۱۳۸۷). دا. چاپ صد و سی و یک. تهران: سوره مهر.
۱۵. داد، سیما (۱۳۸۳). فرهنگ اصطلاحات ادبی. چاپ پنجم. تهران: مروارید.
۱۶. دهقان، احمد (۱۳۹۳). سفر به گرای ۲۷۰ درجه. چاپ نوزدهم. تهران: سوره مهر.
۱۷. دورکیم، امیل (۱۳۹۶). صور ابتدایی حیات دینی. ترجمه باقر پرهام. چاپ ششم. تهران: مرکز.
۱۸. رستمی، پرستو (۱۳۸۲). تأثیر وجود فرهنگ شهادت‌طلبی در حفظ دین و ارزش‌های دینی، تهران: انتشارات دفتر تحقیق و پژوهش بنیاد شهید انقلاب.
۱۹. زنجانی، عباسعلی (۱۳۷۵). عوامل و ریشه‌های پدیده جنگ. جلد ۳. تهران: بنیاد حفظ آثار و ارزش‌های دفاع مقدّس.
۲۰. سنگری، محمدرضا (۱۳۸۵). نقد و بررسی ادبیات منظوم دفاع مقدّس. چاپ دوم. تهران: پالیزان.
۲۱. _____ (۱۳۸۹). شناخت ادبیات دفاع مقدّس. تهران: صریح.
۲۲. شریف‌پور، عنایت‌الله و ترابی، علی حسن (۱۳۹۴). «وطن‌گرایی در شعر دفاع مقدّس». نشریه ادبیات پایداری. سال ۷. شماره ۱۳. صص ۱۵۹-۱۸۳.
۲۳. صادقی فسایی، سهیلا و عرفان‌منش، ایمان (۱۳۹۴). «مبانی روش‌شناختی پژوهش اسنادی در علوم اجتماعی». مجله راهبرد فرهنگ. شماره ۲۹. بهار. صص ۶۱-۹۱.
۲۴. طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۶۶). تفسیر المیزان. ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی. تهران: انتشارات دفتر انتشارات اسلامی، جلد چهاردهم.
۲۵. عمید زنجانی، عباسعلی (۱۳۶۵). وطن و سرزمین و آثار حقوقی آن از دیدگاه فقه اسلامی. بی‌جا: انتشارات دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۲۶. محدثی خراسانی، زهرا (۱۳۸۸). شعر آیینی و تأثیر انقلاب اسلامی بر آن. تهران: مجتمع فرهنگی عاشورا.
۲۷. محمود، احمد (۱۳۹۱). زمین سوخته. چاپ نهم. تهران: معین.
۲۸. مکارم‌شیرازی، ناصر و همکاران (۱۳۶۹). تفسیر نمونه. چاپ ششم. جلد سیزدهم. تهران: دارالکتب اسلامی.
۲۹. میرصادقی، جمال (۱۳۹۰). ادبیات داستانی. تهران: بهمن.
۳۰. میرحسینی، سیدمحمد، مرتضی قاسمی، حامد و شاورانی، مسعود (۱۳۹۰). «استقامت و پایداری در قرآن». نشریه ادبیات پایداری. سال ۲. شماره ۳ و ۴. صص ۵۸۹-۶۱۰.
۳۱. وهابی دریانکاری، رقیه، علی‌اکبر عطفی و حسین فقیهی (۱۳۹۶). «بررسی و مقایسه پروتوتایپ در رمان‌های «زمین سوخته» و «زمستان ۶۲». نشریه ادبیات پایداری، دوره ۹، شماره ۱۶، بهار و تابستان ۱۳۹۶، صص ۳۶۵.
۳۲. هاجری، حسین (۱۳۸۷). چشم‌انداز ادبیات انقلاب اسلامی. به‌کوشش حسین بیات و محسن حسینی. تهران: مرکز تحقیقات صداوسیما.

۳۳. یونسی، ابراهیم (۱۳۸۸). هنر داستان‌نویسی. چاپ دهم. تهران: نگاه.

